

Num. 19 (gener-juny, 2012), pag. 17-33

Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana

ISSN: 1134-0258

e-ISSN: 2013-9632

TEMA MONOGRÀFIC

Els passeigs de Rousseau:
solitud, rememoració i herborització
*Rousseau's walks:
solitude, remembrance and plant gathering*

Jordi Garcia i Farrero
jgarciaf@ub.edu
Universitat de Barcelona (Espanya)

Data de recepció de l'original: gener de 2012

Data d'acceptació: març de 2012

RESUM

Aquest treball, que té com a finalitat estudiar la manera de caminar de Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), està configurat en dues parts. D'una banda, s'indica que en la darrera etapa de la vida de l'autor és quan es pot percebre més explícitament el seu vertader *homo viator*. Durant aquell període —tal com es pot observar en les seves obres autobiogràfiques— va estar sotmès a dures acusacions dels enciclopedistes, i l'acte de caminar va esdevenir l'activitat més escaient, atès que li permetia pensar i rememorar el passat i, a la vegada, complaure el seu jo dolgut, trist i menyspreat per l'alta i il·lustrada societat francesa. Sigui com sigui, la manera de transitar rousseauni-ana fou solitària —una mena d'autoexili de les ciutats i dels aparats socials— i caracteritzada pel contacte amb la natura, com molt bé demostra la seva nova i principal ocupació: l'herborització. En darrera instància, aquest article pretén fer una reflexió de la tendència educativa que va sorgir a les acaballes del segle XIX (neonomadisme pedagògic), ja que l'acció pedestre d'aquest autor, la qual podia ser concebuda com una excursió, és un clar antecedent del Romanticisme pedagògic.

PARAULES CLAU: Rousseau, passeig, *homo viator*, *homo naturalis*, neonomadisme pedagògic, excursió.

ABSTRACT

This paper, which aims to study the walks of Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), is configured in two parts. On the one hand, we indicate that it is in the last stage of the author's life that one can more explicitly perceive his true *Homo Viator*. During that period, as can be seen in his autobiographical works, he was subjected to harsh accusations from encyclopaedists, and the act of walking became the most appropriate activity as it allowed him to think and recall the past and, at the same time, soothe his ego, which was sad, hurt and despised by high and enlightened French society. In any event, Rousseau's manner of walking about was a sort of lonely self-exile from the cities and social apparatus and characterized by contact with nature, and well demonstrates his new and main occupation: gathering plants. Lastly, this article attempts to reflect on the educational trend that emerged in the late nineteenth century (pedagogical neo-nomadism) as the author's mobile activity, which could be perceived as a field trip, is a clear precursor of Romantic Pedagogy.

KEY WORDS: Rousseau, walk, *homo viator*, *homo naturalis*, pedagogical neonomadism, field trip.

RESUMEN

Este trabajo, que tiene como finalidad estudiar el modo de andar de Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), está configurado en dos partes. Por un lado, se indica que en la última etapa de la vida del autor mencionado es cuando se puede percibir más explícitamente su verdadero *homo viator*. Durante ese período —tal como se puede observar en sus obras autobiográficas— estuvo sometido a duras acusaciones de los enciclopedistas y, el acto de caminar se convirtió en la actividad más adecuada dado que le permitía pensar y rememorar el pasado y, al mismo momento, complacer su yo dolido, triste y despreciado por la alta e ilustrada sociedad francesa. Sea como sea, la manera de transitar rousseauiana fue solitaria —una especie de autoexilio de las ciudades y de los aparatos sociales— y caracterizada por el contacto con la naturaleza, como muy bien demuestra su nueva y principal ocupación: la herborización. En última instancia, este artículo pretende realizar una reflexión de la tendencia educativa

que surgió a finals del segle XIX (neonomadisme pedagògic) ja que la acció pedestre de este autor, la qual podria ser concebida com una excursió, es un clar antecedent del Romanticisme pedagògic.

PALABRAS CLAVE: Rousseau, paseo, *homo viator*, *homo naturalis*, neonomadismo pedagógico, excursión.

I. QUAN CAMINAR ÉS MOLT MÉS QUE «TRASLLADAR-SE A PEU D'UN LLOC A UN ALTRE»¹

Abans de tot, convé especificar que el terme *caminar* —juntament amb altres derivats com podrien ser camí ral, caminada, caminant o encaminar— prové del mot *camí*, el qual és d'origen cèltic, i la seva forma primerenca fou *camminus*. Parafraçant la gran obra de Coromines, trobarem que aquest terme fou estrany en el llatí arcaic i clàssic però no podem dir el mateix pel que fa a la seva penetració en el llatí vulgar. Per tant, *camminus*, que es documenta que va aparèixer per primer cop a Espanya al segle VII, va esdevenir sinònim de carrer en moltes poblacions catalanes a causa de la seva etimologia. De tota manera, més tard va aparèixer el derivat que ens ocupa en aquesta ocasió (*caminar*). Sens dubte, llevat del romanès (*plimbâre*), ha deixat descendència en totes les llengües romàniques: *caminar* (castellà), *caminhar* (portuguès), *cheminer* (francès), *camminare* (italià) i *camiñar* (gallec). Val a dir que el seu abast fraseològic i semàntic és més restret en francès i castellà, atès que *marcher* i *andar* acostumen a tenir més concurrència. Això sí: no hi ha cap dubte que en totes les llengües llatines té el mateix significat. Quant a la sinonímia, destacaríem la quantitat de mots amb el mateix significat que aquest terme: traslladar-se, moure's, avançar, camejar, circular, anar, camadejar, gambejar, trascar, trescar, rodar, passejar, explorar, vagar, vagarejar, errar, marxar, pelegrinar.

Dit això, destaquem que —des que els nostres avantpassats *Australopithecus afarensis* varen aconseguir posar l'esquena dreta— *caminar* és aquella acció humana que utilitzem per desplaçar-nos de forma autònoma. Per tant, és molt possible que caminar sigui l'activitat més ordinària i natural que els humans podem realitzar.

¹ Diccionari de la llengua catalana. Barcelona: Edicions 62 i Enciclopèdia Catalana, 2007, pàg. 289.

Però, si anem un xic més enllà, veurem que la nostra manera de desplaçar-nos al llarg de la història també s'ha convertit en alguna cosa més que donar un pas darrere l'altre. Bona prova de tot plegat és que en alguna de les disciplines científiques existents va esdevenir un objecte d'estudi. Entre altres, convé recordar que l'antropologia física o biològica estudia el miracle del bipedisme en la família anomenada homínids (*Hominidae*) i les seves conseqüències socials i culturals en l'evolució de l'espècie humana; la psicologia evolutiva examina el procés que necessita una persona per aconseguir la postura erecta durant els primers anys de vida; i algunes de les disciplines que componen les ciències de la salut analitzen la marxa humana normal i patològica. En definitiva: tot i que cada una representa una manera ben distinta d'abordar el nostre desplaçament, el seu conjunt va fer possible que l'acte de caminar passés a ser considerat una categoria.²

En aquesta línia, també cal esmentar una sèrie d'autors que van prendre consciència del moviment i van considerar l'acte de caminar una autèntica experiència estètica. Entre altres, ens referim als passeigs romàntics del poeta William Hazlitt (Maidstone, 1778 - Soho, 1830) o Robert Louis Stevenson (Edimburg, 1850 - Upolu, 1894); les exploracions naturalistes i humanistes per territoris exòtics d'Alexander von Humboldt (Berlín, 1769 - Berlín, 1859), el vagareig per la capital de la modernitat d'Honoré de Balzac (Tours, 1799 - París, 1850) o Charles Baudelaire (París, 1821 - París, 1867) i, endemés, els viatges que van permetre metamorfosar-se i conèixer altres cultures a Patrick Leigh Fermor (Londres, 1915 - Dumbleton, 2010) i Bruce Chatwin (Sheffield, 1940 - Niça, 1989). La veritat és que en podríem esmentar molts més exemples —com els trajectes iniciàtics d'Abraham, Ulisses o Enees—, perquè, com és sabut per tothom, qualsevol camí pot ser caminat de tantes maneres diferents com persones habiten en aquest planeta.

En funció del que acabem de dir, es pot intuir, doncs, que l'autor que ens ocupa aquí —Jean-Jacques Rousseau (Ginebra, 1712 - Ermenonville, 1778)— també fou un pensador que va fer llargues caminades al llarg de la seva trajectòria vital i, a més, la seva forma de portar-les a terme té clares connotacions educatives, com tot seguit podem veure a través de les pràctiques pedagògiques pedestres i plenairistes que es van originar mercès al naturalisme pedagògic romàntic. Per tant, és obvi que aquest capítol abordarà un dels pensadors més importants de la història de la filosofia a partir dels seus passeigs (*promenades*).

² Entesa com un «grup de casos que tenen un nombre determinat d'atributs comuns, la qual cosa els diferencia dels altres grups». *Diccionari d'educació*. Barcelona: TERMCAT, 2011, pàg. 67.

2. BREU BIOGRAFIA D'UN *IL·LUSTRE* CAMINANT

Només he viatjat a peu en els meus bons dies, i sempre ha estat una delícia. Ben aviat els deures, els negocis, un equipatge m'han obligat a fer el senyor i a viatjar en cotxe; les preocupacions que et rosseguen, les noses, les molèsties hi han pujat al mateix temps que jo i, d'aleshores ençà, en lloc de sentir com abans el plaer d'anar, només he sentit el d'arribar.³

Tal com apunta la citació que obre aquest capítol, podríem dividir la vida de Rousseau en tres etapes ben definides. És a dir: en primer lloc, trobem la seva infància i joventut (1712-1742); després, l'època en què va viure a París entre els enciclopedistes i va publicar les seves obres més emblemàtiques (1742-1762); i finalment quan va aparèixer la seva forma de transitar (les *promenades*) i, consegüentment, el seu retorn a la natura a través de l'herborització (1762-1778).

Doncs bé, Rousseau va néixer l'any 1712 a Ginebra. Fill d'un rellotger, Isaac Rousseau (1672-1747), i de Suzanne Bernard (1673-1712), que va morir en el seu naixement per culpa d'una febre puerperal. Per això, la seva tieta i el seu pare es van responsabilitzar de l'educació del petit Rousseau. Pel que fa a la tasca del seu progenitor, que va intentar transmetre-li el seu esperit lliure i republicà sense portar a terme cap educació sistemàtica, fóra bo subratllar que la majoria de vespres sempre l'obligava a llegir alguna de les novel·les sentimentals de l'època i de Plutarc, fet que no ens pot estranyar si tenim en compte les paraules de l'escriptor Bernardin de Saint-Pierre (Le Havre, 1737 - Éragny, 1814). És a dir: «en tiempos de su padre no había en Ginebra un solo ciudadano bien educado que no supiera Plutarco de memoria».⁴

Deu anys després del seu naixement i, arran del fet que el seu pare ha de marxar forçosament de la ciutat suïssa per culpa d'una forta discussió amb un antic cap dels exèrcits de l'electe de Saxònia, la tutela de Rousseau passa a mans del seu tiet. Gabriel Bernard prengué decisions —com la de situar-lo d'aprenent de gravador al costat d'un mestre tirànic que es deia Abel Ducommun— que, segons el punt de vista del filòsof ginebrí, varen suposar la fi

³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*. Barcelona: Edicions 62, 1985, pàg. 57.

⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Las ensañaciones del paseante solitario*. Madrid: Alianza Editorial, 2008, pàg. 217.

de la serenitat de la seva vida infantil. En altres paraules: quan va començar a mentir i a robar. Tot i així, l'any 1728 va deixar de patir la brutalitat del mestre, ja que, després de trobar les portes de la ciutat tancades quan tornava de fer una excursió amb uns amics, Rousseau va decidir allunyar-se del seu país i família per començar una nova vida tan miserable com independent. D'aquesta manera, varen començar els seus coneguts viatges pedestres pel continent europeu,⁵ que, molt més tard, eren motiu d'interessants valoracions com aquestes: «allò que més lamento en els detalls de la meua vida, la memòria dels quals he perdut, és no haver fet diaris dels meus viatges. Mai no he pensat tant, existit tant, viscut tant, estant tant jo mateix, si goso dir-ho, que durant els viatges que he fet sol i a peu».⁶

Fruit d'aquest vagareig que tenia el clar propòsit de cercar una vida millor i més plàcida, Rousseau va conèixer bastants nobles i preceptors, però la figura de Françoise-Louise de la Tour (Tour de Pil, 1699 - Annecy, 1762) —altrament coneguda com Mme. de Warens— fou la que va tenir més incidència en la seva trajectòria vital. Bona prova d'això és que el seu record sempre va perdurar en la seva vida. Per tant, no hi ha dubte que en la seva manera de ser i fer rau en els principals motius pels quals el pensador suís sempre manifestés que tenia molt bon record de la seva infància i joventut. Així, doncs, entre 1728 i 1741, la vida del nostre autor va estar marcada per la forta influència de Mme. de Warens, més endavant coneguda com l'estimada *Maman*. El va tutelar i li va proporcionar una educació acurada iniciant-lo en el catolicisme⁷ i ajudant-lo en la seva afició per la música.⁸

Des d'aquesta òptica, convé fer una pausa i destacar la seva estada —al costat de Mme. de Warens— en una petita i acollidora casa de Les Charmettes. Entre 1738 i 1740, Rousseau, que va tornar a gaudir de la vida sedentària després d'una colla d'anys de vagareig continu, va idear-se per a ell mateix un

⁵ Per ordre cronològic, esmentem tots els viatges a peu que va fer entre 1712 i 1742, amb el propòsit de demostrar el fet que va ser un gran caminant i viatger. Són els següents: Ginebra-Confignon (6 km); Confignon-Annecy (39 km); Annecy-Torí-Annecy (416 km); Annecy-Lió-Annecy (268 km); Annecy-Ginebra-Nyon-Freiburg-Lausana-Neuchâtel (160 km); Boudry-Berna (57 km); Berna-Soleure (700 km); Soleure-París (700 km); París-Lió (400 km) i, finalment, Lió-Chambéry-Les Charmettes (100 km). Val a dir que la majoria dels seus desplaçaments estaven motivats per les lliçons de música que impartia.

⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*. Barcelona: Edicions 62, 1985, pàg. 134.

⁷ Segons el segon llibre de l'obra *Les Confessions*, la seva conversió es va efectuar a l'església metropolitana de Sant Joan de Torí l'any 1728.

⁸ No és estrany, doncs, que més tard s'estrenassin diferents òperes de les quals era l'autor. Entre altres, destaquem les següents: *Les Muses galantes* ('*Les muses galants*', 1745) o *Le devin du village* ('*L'endevi en el llogaret*', 1752).

pla de vida que li va permetre llegir i instruir-se com a autodidacte. No hi ha dubte que durant aquells anys va tenir un progrés intel·lectual ben considerable. Fixem-nos en el seu pla de vida per tal d'entendre i corroborar aquesta darrera afirmació: abans d'esmorzar, feia un volt i deia les seves oracions, després llegia una estona algun clàssic (Locke, Descartes, Leibniz...), un poc més tard estudiava alguna d'aquestes matèries: Geometria, Llatí, Fisiologia o Astronomia. Dinava i, més tard, inspeccionava les flors i estudiava o llegia amb menys esforços que durant la jornada matutina. Seguint les paraules del mateix autor, no seria gens agosarat afirmar que foren temps en què la «meditació en el recés, l'estudi de la natura, la contemplació de l'univers, forcen a un solitari a enlairar-se contínuament cap a l'autor de les coses i a buscar amb una dolça inquietud la fi de tot el que veu i la causa de tot el que sent».⁹

Més tard, decideix trencar definitivament amb el món de la seva estimada *Maman* i marxa cap a París per presentar un nou sistema de notació musical¹⁰ a l'Acadèmia, que lamentablement va ser rebutjat i, com veurem a continuació, per llançar-se al *torrent del món*.¹¹ Així, doncs, Rousseau es va introduir en els entorns dels il·lustrats en qualitat de copista de música i, d'aquesta manera, va començar a establir relacions amb Denis Diderot (Langres, 1713 - París, 1784) i Jean D'Alembert (París, 1717 - París, 1783). Tot i que ben aviat va rebre l'encàrrec d'escriure alguns articles sobre la música a l'*Encyclopédie*. Els seus primers anys a la capital de l'Hexàgon no van ser gens fàcils des del punt de vista material, per la qual cosa es va veure obligat a acceptar la feina de secretari de l'ambaixador francès a la capital de l'òpera italiana, Venècia. Tal com expressa la citació que encapçala aquest apartat, no podem passar per alt que el seu desplaçament amb carrossa de cavalls cap a la ciutat italiana possiblement seria el millor exemple d'aquesta segona etapa que s'acabava d'obrir a la vida del filòsof ginebrí, en què buscava fama i posició social. No obstant això, al cap de divuit mesos, va tornar a París per desavinences amb el cònsol. Va ser quan conegué Thérèse Levasseur (Orleans, 1721 - Le Plessis, 1801), que, al poc temps, es va convertir en la mare dels seus cinc fills i, molt més tard, en la seva esposa.

⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*. Barcelona: Edicions Proa, SA, 1996, pàg. 49.

¹⁰ En poques paraules: substituir el llenguatge musical xifrat per un de nombres. Vegeu: FERRER, Anacleto. *Rousseau: música y lenguaje*. València: Universitat de València, 2010.

¹¹ Expressió manllevada de l'obra de ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*. Barcelona: Edicions Proa, SA, 1996, pàg. 49.

Sigui com sigui, la detenció de Diderot, a causa de la publicació de la *Carta sobre els cecs per a ús dels que hi veuen* (*Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient*, 1749), a mans de les encara autoritats de l'Ancien Régime, va coincidir amb el moment en què el nostre autor es trobava més lligat a les idees dels il·lustrats francesos. Tant és així, que Rousseau va visitar-lo gairebé tots els dies quan va estar empresonat al castell de Vincennes. Heus ací quan, en un dels seus desplaçaments pedestres fets entre París i Vincennes (10 km), l'autor suís va tenir una visió sobtada —és coneguda com la *Illumination de Vincennes*— sobre les contradiccions del sistema social, tal com va demostrar al *Discurs sobre les ciències i les arts* (*Discours sur les sciences et les arts*, 1750), on afirma que les ciències i arts no han fet progressar la felicitat humana. Com és sabut, va guanyar el premi de l'Académie de Dijon d'aquell any.

Convé recordar que uns anys després ho va tornar a intentar amb un text que es titulava *Discurs sobre el fonament de la desigualtat entre els homes* (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, 1755).¹² En aquella ocasió, en què va trobar la inspiració en un viatge que va fer amb la seva muller a Saint-Germain de set o vuit dies, no va tenir tanta sort, perquè la docta institució no va atorgar-li el premi. Tot i així, més endavant va tornar a assaborir l'èxit i les bones crítiques amb la seva primera novel·la, *Julie ou la nouvelle Héloïse* (*Júlia o la nova Heloïsa*, 1761).

Aviat, però, es va fer palès que Rousseau no estava fet per a aquell món de tantes pompes i ornaments. Així, doncs, cal recordar que hi ha unanimitat entre els estudiosos de la seva obra i vida en el fet que, pels enciclopedistes, la ruptura oficial va venir causada per les idees que va defensar a les seves dues grans obres, que van ser *Émile ou De l'éducation* (*Emili o De l'educació*, 1762) i *Du contrat social* (*El contracte social*, 1762), i que, posteriorment el nostre autor va fer més evident a la *Lettre à D'Alembert sur les spectacles* (*Carta a D'Alembert sobre el teatre*, 1758).¹³ No podem oblidar que a això cal afegir-hi que l'any 1765 va prendre dues decisions que difícilment van entendre els

¹² Paga la pena recordar que aquest text és considerat el primer en què el nostre autor aborda el tema de l'*homo naturalis* per tal de resoldre el problema del dret natural i de la desigualtat política. Fruit de tot plegat, Voltaire va escriure-li una carta amb aquestes sentències: «*libro contra el género humano*» o «*dan ganas de caminar a cuatro patas cuando se lee vuestra obra*». ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Discurso sobre las ciencias y las artes. Discursos sobre el origen y fundamento de la desigualdad entre los hombres*. Madrid: Editorial Tecnos, SA, 1987, pàg. 240.

¹³ En aquesta obra epistolar va fer una crítica sense embuts contra el teatre burgès que, com és sabut, fou llavors quan es va originar. Enfront d'aquesta manifestació artística, aquest autor preromàntic era més partidari de festes de caràcter lúdic a l'aire lliure, ja que promovien la inclusió de tots els ciutadans i, a més, els bons costums en comptes del deteriorament de les virtuts.

il·lustrats: el desig d'abandonar París —o, tal com deia ell mateix, el *terbolí de l'alta societat*— per viure al costat del bosc de Montmorency, ja que estava convençut que la seva preferència per la vida rural estava arrelada en el fons de la seva sensibilitat i, a més, la voluntat de continuar amb el seu ofici, que recordem que era el de copista de música. En definitiva: finalment la idea que la naturalesa sempre li havia brindat més instants de profundes alegries i felicitat va tenir més força que l'ànim d'assolir la glòria i el reconeixement a la ciutat.

Per acabar aquesta presentació de la trajectòria vital de Rousseau, ara seria el moment d'abordar la seva darrera etapa (1762-1778). En tot cas, cal destacar que aquest pensador suís va arribar a la maduresa amb els seus dos grans llibres (*l'Emili o De l'educació* i *El contracte social*) condemnats i prohibits pels poders civils i eclesiàstics de París i de Ginebra, i per això aquest període vital va estar caracteritzat per les conseqüències d'aquest fet. A més, també es va veure obligat a abandonar precipitadament la Ciutat de les Llums perquè les autoritats van emetre una ordre de cerca i captura. Per tot plegat, fou llavors quan va ser conegut com un *fugitiu en aquest món*,¹⁴ ja que va tornar a vagar pel continent europeu. Buscà asil en els llocs següents: Yberdon,¹⁵ Môtiers-Travers (Principat de Neuchâtel),¹⁶ Île Saint-Pierre, París, Londres, París i, finalment, Ermenonville, on va morir (1778).

Per un altre cantó, ve a tomb reportar que la vida de Rousseau durant aquella època també va estar summament condicionada per les crítiques constants que rebia d'aquell món que havia rebutjat (els *philosophes*) quan va decidir marxar de París. Però la cosa va anar molt més enllà arran d'una publicació de Voltaire (París, 1694 - París, 1778) que denunciava el seu major pecat com a pedagog de la modernitat: l'enviament de tots els seus fills a un hospici

¹⁴ Expressió manllevada de l'obra ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*. Barcelona: Edicions 62, 1985, pàg. 472.

¹⁵ No podem oblidar que, anys més tard (1805-1825), aquesta localitat suïssa es va convertir en el centre del pestalozzisme organitzant una escola d'ensenyament primari i secundari per a nens, una escola per a nenes, escola normal per a mestres i un centre de formació professional. Com és sabut, l'obra de Johann Heinrich Pestalozzi (Zuric, 1746 - Brugg, 1827) va estar molt influenciada per l'obra *Emili o De l'educació*.

¹⁶ Tal com ho explica a ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*. Barcelona: Edicions 62, 1985, pàg. 477, fou llavors quan va abandonar la indumentària típica del món il·lustrat i va adoptar el vestit armeni. Val a dir que, gràcies al pintor Allan Ramsay (Edimburg, 1713 - Dover, 1784), tenim un retrat que ho demostra, concretament és l'obra *Jean-Jacques Rousseau 1712-1778* de 1766 (National Gallery of Scotland). Aquesta obra és accessible a l'espai web del museu: <http://www.nationalgalleries.org/collection> [data de consulta: 7-7-2011].

anomenat Hôpital des Enfants-Trouvés.¹⁷ A partir de llavors, tal com diu ell mateix, Rousseau va passar de ser una persona incòmoda en l'entramat intel·lectual de l'època a esdevenir l'horror de la raça humana.¹⁸ Tenint en compte aquests supòsits, el nostre autor, en lloc d'escriure una carta per contestar-li com havia fet tantes vegades anteriorment, va decidir començar una nova empresa: l'obra autobiogràfica. Val a dir que, malgrat que està constituïda per les *Confessions* (1782-1789), els *Dialogues de Rousseau juge de Jean-Jacques* ('*Diàlegs de Rousseau jutge de Jean-Jacques*', 1782) i *Les Rêveries du promeneur solitaire* ('*Els somieigs del passejant solitari*', 1782), nosaltres aquí només ens referirem a la primera i la darrera, atès que més tard van esdevenir referents del gènere de l'autobiografia moderna.

Situats en aquest punt, potser ara seria l'hora de presentar breument les *Confessions* i *Els somieigs del passejant solitari*, que tenen dos propòsits ben diferents i, com podrem comprovar més endavant, són obres bàsiques per conèixer la passió que tenia Rousseau pel fet de caminar. Quant a la primera obra, en podríem destacar diferents aspectes. Tal com va fer sant Agustí (354-430) quan s'enfonsava l'Imperi romà, el pedagog modern va recuperar l'art de confessar-se públicament amb l'objectiu de salvaguardar la seva figura. Sostenia que l'única manera de defensar-se dels atacs severos que rebia era mostrant la seva vertadera naturalesa. De tal faisó, aquest llibre —dividit en dues parts i cadascuna de les parts en sis capítols— abraça tots els esdeveniments que van succeir des del seu naixement fins a l'any 1765 i, sens dubte, podria ser concebut com un retrat un xic intencionat en bastants ocasions, perquè, entre altres objectius, va intentar construir mites com el de la infància perduda aprofitant els seus records.

Pel que fa a l'altra obra autobiogràfica, que va ser publicada pòstumament, ara tan sols en farem un comentari, atès que, en la presentació de la seva forma de transitar que tot seguit abordarem, tindrà molta presència, perquè és el llibre que mostra més explícitament el nostre objecte d'estudi. Així, doncs, Rousseau, en els inacabats *Els somieigs del passejant solitari*, que està dividit en deu passeigs en lloc de capítols, ja no té cap pretensió d'establir un diàleg amb els lectors. Ans al contrari: és un text que va fer per a ell mateix i pensat per a la seva evasió cap a un ordre més natural i menys contaminat per la societat.

¹⁷ Ens estem referint a l'opuscle *Le sentiment des Citoyens* ('*El sentiment dels ciutadans*', 1764). En aquest sentit, també és interessant la següent obra: BOSWELL, James. *Encuentro con Rousseau y Voltaire*. Barcelona: Mondadori, 1997.

¹⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*. Barcelona: Edicions Proa, SA, 1996, pàg. 18.

3. EL CAMINANT SOLITARI QUE REMEMORA I HERBORITZA

Veiem, doncs, que a l'obra *Els somieigs del passejant solitari* es confirma el que hem anat dient en aquestes darreres pàgines: Jean-Jacques Rousseau sempre va ser un gran caminant. Per molts, és considerat un dels primers que va practicar aquest exercici durant la seva època, ja que els seus contemporanis — els il·lustrats — habitualment preferien circular amb carrosses de cavalls durant els seus desplaçaments. Deixem parlar, per expressar-ho millor i confirmar la tesi dita, el mateix autor: «Caminar anima i aviva les meves idees, gairebé no puc pensar quan estic quiet; cal que el meu cos estigui en moviment perquè el meu cap treballi».¹⁹

Així, per tant, és en aquesta última obra autobiogràfica que podem percebre perfectament la figura d'aquest filòsof ginebrí en moviment i, sobretot, el mètode que va emprar durant aquells anys (1776-1778). Amb la idea d'expressar-ho millor, deixem parlar el mateix Rousseau:

Havent format, doncs, el projecte de descriure l'estat habitual de la meua ànima en la més estranya posició on pugui trobar-se mai un mortal, no he vist cap manera més simple i més segura d'executar aquesta empresa que portant un registre fidel dels meus passeigs solitaris i dels somieigs que els omplen quan deixo que el cap vagi completament lliure i que les meves idees segueixin el seu pendent sense resistència i sense destorb. Aquestes hores de solitud i de meditació són les úniques del dia en què sóc plenament jo i per a mi sense distracció, sense obstacle, i les úniques en què puc veritablement dir que sóc el que la natura ha volgut.²⁰

Tot i així, no podem oblidar que just en aquella època el nostre autor era una persona turmentada per les disputes i les acusacions fetes pels enciclopedistes, i per aquest motiu precisament decidí fer petits passeigs, per estar lluny de les ciutats i els aparats socials i, endemés, per rememorar el seu passat, per tal de complaure el seu jo dolgut, trist i menyspreat per l'alta societat francesa. És a dir: tenia el convenciment que els afers de Diderot i Voltaire havien motivat que comencés aquest exercici tot preguntant-se «què sóc jo mateix?».²¹

¹⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*. Barcelona: Edicions 62, 1985, pàg. 134.

²⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*. Barcelona: Edicions Proa, SA, 1996, pàg. 29

²¹ *Ibidem*, pàg. 17.

Dit això, tot seguit assenyalarem una sèrie de particularitats que constitueixen aquests passeigs rousseauians i, per descomptat, la figura d'*homo naturalis*, ja que no podem oblidar que la principal finalitat de totes les seves obres autobiogràfiques fou descobrir —en la seva pròpia pell— aquell tipus d'home que no ha estat desfigurat per la cultura, l'educació o les arts.

Per començar, destacaríem que acostumava a caminar per senders solitàriament. Tot i així, val a dir que la solitud rousseauiana, que en aquella època es va convertir en un dels seus principals ideals, va viure diferents etapes en la seva vida, tal com ens planteja Tzvetan Todorov. Ens referim, doncs, a aquella solitud que volia recuperar la societat o la que desaprovava totalment tot allò social.²² Per contra, en *Els somieigs del passejant solitari*, fou quan va aparèixer una solitud feliç,²³ quan va percebre la seva situació com una oportunitat per donar vida i sentir al gravat del temple de Delfos, «*gnothi seauton*».

Després, com és obvi, la naturalesa també hi va tenir un paper molt rellevant. Podríem dir que els arbres i els animals foren els seus únics acompanyants mentre transitava. Ho demostren les seves grans descripcions paisatgístiques²⁴ i els seus herbaris (*Hortus siccus*, jardí de plantes seques). És evident que el goig de descobrir i recol·lectar plantes fou molt important per a Rousseau durant els últims anys de vida (1764-1778),²⁵ perquè li va permetre oblidar «els seus enemics» (Diderot, D'Alembert) i, com a conseqüència d'això, somniar en la purificació de la seva vida, que, al cap i a la fi, era el seu objectiu final durant aquella època.²⁶

²² TODOROV, Tzvetan. *Fragil felicidad. Un ensayo sobre Rousseau*. Barcelona: Gedisa, 1987, pàg. 53-58.

²³ En aquest sentit, convé recordar escriptors i caminants tan importants com William Hazlitt o Robert Louis Stevenson, ja que van caminar d'una manera molt semblant, tal com ens expressa la citació següent: «una excursión a pie, para disfrutarla debidamente, debe hacerse a solas. Si se va en grupo, o incluso en pareja, ya sólo de nombre no es una excursión; es algo distinto, más bien de la índole de un picnic». HAZLITT, William; STEVENSON, Robert Luis. *El arte de caminar*. México DF: UNAM, 2003, pàg. 38.

²⁴ En el cinquè passeig de l'obra *Els somieigs del passejant solitari*. Barcelona: Edicions Proa, SA, 1996, pàg. 93-109, el pensador suís fa un retrat bucòlic de l'illa de Saint-Pierre (al llac de Bienne, Suïssa). Arribats a aquest punt, ve a tomb recordar que la pintura, uns anys més tard, va produir una vasta obra de muntanyes, postes de sol, valls, el mar o, el que és el mateix, sobre la relació de l'home amb la naturalesa. Com sabem, un dels millors paisatgistes de l'època fou Caspar David Friedrich (Greifswald, 1779 - Dresde, 1840). D'aquest autor, volia destacar *Der Abend*, pintat a Leinwald, 1821-1822 (Niedersächsisches Landesmuseum), atès que hi apareixen dos caminants —amb semblances més que evidents amb el nostre autor— contemplant la naturalesa al bell mig d'un bosc estèticament ben suggestiu.

²⁵ Per ordre cronològic, esmentem alguns dels indrets on va realitzar l'activitat d'herboritzar: serralada del Jura, Val-de-Travers, illa de Saint-Pierre, Estrasburg, Derbyshire, Lió, Grenoble, Bourgoïn, Monquin i els afores de París (boscos de Boulogne, Fontainebleau, Ermenonville i Montmorency). A més, al llibre *Cartas sobre botànica* (2007), es pot veure una estàtua (pàg. 6) i un gravat (pàg. 12) que donen fe de la seva afició.

²⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*. Barcelona: Edicions Proa, SA, 1996, pàg. 146.

Al seu torn, paga la pena destacar que la botànica és una ciència que es va veure afavorida per aquella voluntat preromàntica de voler conviure harmoniosament amb la natura, tan típica de la societat de final del segle XVIII. Així, doncs, no ens podem estar d'assenyalar autors tan importants per a la disciplina esmentada com Adanson, Jussieu o Buffon. De totes maneres, és ben possible que el més important de tots fos Carl von Linné (Rashult, 1707 - Uppsala, 1778), que, amb la seva obra *Systema naturae* (1735), va fundar la taxonomia moderna (nomenclatura binomial i sistema de classificació sexual de les plantes).

Tot i això, no podem oblidar que Rousseau, si el comparem amb l'important botànic suec, va donar un sentit ben diferent a la feina de fer plecs d'herbaris recol·lectats durant les seves campanyes botàniques. Es tractava, doncs, d'un estudi ocios²⁷ fet per un solitari sexagenari que estimava la naturalesa sense propòsits instrumentals (no va admetre que la botànica es pogués dividir en teòrica i pràctica) i, per aquest motiu, va presentar-la com una *scientia amabilis* per a totes aquelles persones sensibles i curioses per la varietat i complexitat del món vegetal. Segons aquest filòsof, el més important d'aquesta disciplina era saber observar la naturalesa i apreciar la seva bellesa, en comptes d'aprendre tots els noms del regne vegetal de memòria. Bona prova d'aquesta darrera idea són les *Cartas sobre botànica*, perquè, amb un esperit de divulgació científica indiscutible, va presentar distintes famílies del regne vegetal (liliàcies, brassicàcies, lleguminoses, lamiàcies o umbel·líferes) a la *petite Madelon*, Marguerite-Madeleine Delessert (1767-1839) i, també, *Fragments pour un dictionnaire des termes d'usage en botanique* ('Diccionario de términos de uso en botànica', 1781), que té un total de 184 entrades.

Finalment, convé recordar que l'acte de somiejar (les *rêveries*) també va esdevenir una de les singularitats rellevants de l'univers del Rousseau en moviment. Per a l'autor d'*El contracte social*, el somieig *sub divo*, que li permetia entretenir-se i descansar, a diferència de la reflexió,²⁸ fou l'activitat més natural durant aquells dies. Fos com fos, no hi ha cap dubte que, malgrat la situació en què es trobava, passejar va permetre-li poder pensar, recordar, posar ordre a totes les seves vivències i treure les seves particulars conclusions a partir d'idees lleugeres, dolces i que no agitessin gaire el fons de l'ànima.²⁹ En darrer terme,

²⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*. Barcelona: Edicions 62, 1985, pàg. 508.

²⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*. Barcelona: Edicions Proa, SA, 1996, pàg. 127-128.

²⁹ *Ibidem*, pàg. 105.

afegiríem que aquesta activitat imaginativa era passiva, perquè les idees succeïen sense obstacles (sensibilitat física) però, al mateix moment, tot el contrari, perquè era la guia de les seves meditacions.³⁰

En síntesi, podríem afirmar que les *promenades* solitàries de Rousseau —i per extensió, la figura de l'*homo naturalis*, atès que aquest autor es definia d'aquesta manera perquè tenia un correcte desenvolupament de la facultat imaginativa i de la raó— van consistir en un somieig o una evasió per allò imaginari i una descoberta constant de plantes de les rodalies de París o de l'illa de Saint-Pierre. Dit tot això, arribem a un passatge que no podem evitar reproduir de manera íntegra:

Mai no he pogut fer res amb la ploma a la mà, davant del paper: és tot passejant, enmig de roquissars o de boscos, a la nit, al llit, durant els meus insomnis quan escric en el meu cervell; hom pot judicar amb quina lentitud, sobretot en un home absolutament desproveït de memòria verbal, i que en tota la seva vida només ha pogut recordar de memòria sis versos.³¹

4. A TALL DE CLOENDA

Per concloure aquest article, escriurem dos breus apunts. D'una banda, farem un exercici històric i destacarem diferents experiències educatives que tenen importants semblances amb la forma de transitar de Rousseau i, d'una altra, plantejarem la possibilitat d'un territori comú tant per les experiències educacionals com per les accions pedestres.

Primer. Considerem que és important consignar que l'*Emili o De l'educació* és el senyal de sortida a la pedagogia moderna i la presentació d'un mètode que té l'objectiu d'assolir la puresa d'aquesta figura amb la supressió de tota la maldat acumulada per la cultura artificiosa i la desigualtat humana. És a dir, a través de la narració de la trajectòria vital d'un individu totalment desvinculat

³⁰ LÓPEZ HERNÁNDEZ, José. *La Ley del Corazón (Un estudio sobre J.-J. Rousseau)*. Murcia: Universidad de Murcia, 1989, pàg. 161.

³¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*. Barcelona: Edicions 62, 1985, pàg. 98.

de la seva història, família i societat,³² Rousseau tingué la pretensió de reconciliar l'home amb la natura (*Retournons à la nature!*); promoure un optimisme antropològic (l'home és bo per naturalesa i és la civilització que el corromp) enfront d'un pessimisme social i històric; exaltar l'exercici físic i el contacte amb la natura (el gust pel plenairisme) i, a més, construir una pedagogia viscuda i espontània perquè l'infant pugui experimentar per ell mateix i no a través dels altres o els llibres (individualisme).

Com és sabut, aquesta concepció naturalista de l'educació, que sens dubte és completament moderna i més aviat espiritualista, va tenir una molt bona acollida —amb lògiques restriccions (el paper de la societat i la cultura)— entre els anomenats pedagogs del Romanticisme (Pestalozzi o Fröebel) i, posteriorment, entre els principals representants del moviment renovador de l'Escola Nova (Montessori, Ferrière, Decroly o Dewey, entre altres). Bona prova d'això foren les diferents pràctiques educatives que es van portar a terme a la natura (colònies escolars, escoltisme, banys de mar, alpinisme, excursionisme, etc.) rere el deixant del naturalisme pedagògic romàntic a final del segle XIX i principi del segle XX. Dit d'una altra manera: fou la institucionalització del retorn a la natura des de models pedagògics lúdics i pedestres.

Vistes així les coses, queda palès que el llibre pedagògic novel·lat esmentat va posar sobre la taula dos aspectes fonamentals: la importància del medi i el cos (en moviment) de l'educand (l'educació física) en els processos de formació. És per aquest motiu que just en aquest moment ve a tomb recordar una petita polèmica entre el nomadisme i el sedentarisme pedagògic que va tenir lloc durant la dècada dels anys setanta del segle passat. Fent cas del professor Conrad Vilanou,³³ destaquem que un dels defensors de la primera posició, que va néixer com un antídote als estralls causats per la vida urbana,³⁴ fou el pare caputxí

³² Cal recordar que aquest llibre està dividit en cinc parts, i cada una correspon a un estadi evolutiu concret del personatge. Així, doncs, direm que en la primera part, que abraça la vida d'Emili des del naixement fins a l'edat de 2 anys, aborda l'experiència sensible del món, les tres educacions i la missió nutricional i educativa de les mares. Després és el moment que comença a configurar la sensibilitat, a desenvolupar-se corporalment i, a més, porta a terme l'educació negativa. En la tercera part, trobem un Emili adolescent (de 12 a 15 anys) que inicia la culturalització (introducció de l'educació intel·lectual i lectura del seu primer llibre, *Robinson Crusoe*). Més endavant (dels 15 anys fins al matrimoni), narra la necessitat d'iniciar l'educació sexual, moral, social i religiosa. Finalment, descriu l'entrada d'Emili a la societat acompanyat de la seva muller, Sofia. Això sí: abans de casar-se, Emili fa un viatge de dos anys pel continent europeu per tal de conèixer pobles, governs i costums.

³³ Vegeu: <<http://www.edu21.cat/ca/continguts/505>> [darrer accés: 14-11-2011].

³⁴ Ens referim, doncs, a una època en què l'excessiva concentració de població a les ciutats causava unes condicions de vida precàries (falta de consciència higiènica; alimentació pobre; dèficit de salubritat als carrers i cases; manca d'assistència mèdica i pobresa) i, per descomptat, una alta taxa de mortalitat.

Jordi Llimona (Barcelona, 1924 - Barcelona, 1999), que pregonava que l'ésser humà sempre és nòmada com Abraham. Enfront d'aquesta posició, trobem Joan Tusquets (Barcelona, 1901 - Barcelona, 1998), que criticava la pedagogia de l'aire lliure defensant la tesi que s'ha de buscar una mena d'equilibri entre el sedentarisme (la tradició) i el nomadisme (la innovació).³⁵ Ras i curt: «moderar el neosedentarismo, frenar el neonomadismo y —finalmente— hermanarlos».³⁶

Segon. Val a dir que aquest treball, que ha tingut la pretensió de presentar la vessant més pedestre del pedagog de la modernitat, també vol deixar constància que l'acte de camejar també pot ser entès com una interessant praxi educativa, atès que en ella mateixa coincideixen el mètode i la finalitat i, en canvi, la destinació per la qual es comença una travessia solament representa una ocasió perfecta per iniciar i viure un procés formatiu.

Situats en aquest punt, considerem que paga la pena recordar que el fet de passejar sembla que avui dia hagi quedat supeditat a discursos com el mèdic (un exercici més per baixar pes, reafirmar els músculs, elevar la freqüència cardíaca o millorar la tolerància a la glucosa); el del creixement personal (fer un pas darrere l'altre es converteix en una teràpia més per aprendre a tenir el control de la vida, reduir ansietats, millorar l'estat depressiu o la fatiga emocional); o el de l'esportiu competitiu (no convé oblidar les pràctiques com la marxa o el senderisme) que a poc a poc s'han postulat com a molt més rellevants que el mateix acte en qüestió.

Per tot això, és obvi que la percepció d'aquest article és que qualsevol recorregut pedestre també pot ser concebut com una activitat formativa plena de bones oportunitats, com fou el cas de Rousseau i tants d'altres com ara Stendhal o Nietzsche.

³⁵ Val a dir que, tot aprofitant les metàfores de Tarzan (heroi del neonomadisme) i del Robot (símbol del neosedentarisme), aquest filòsof català neotomista tenia la següent interpretació historicocomparativa de la cultura: el nomadisme originari de l'home primitiu, el sedentarisme neolític, el neosedentarisme industrial i, finalment, el neonomadisme postindustrial que està format per tres tipus (l'excursionista, el migratori i el turístic). Vegeu: TUSQUETS, Juan. *Tarzán contra Robot. El neonomadismo y el neosedentarismo, protagonistas de la crisis contemporánea*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1986, pàg. 15-29.

³⁶ *Ibidem*, pàg. 91.

BIBLIOGRAFIA

- BOSWELL, James. *Encuentro con Rousseau y Voltaire*. Barcelona: Mondadori, 1997.
- COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1992.
- Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62 i Enciclopèdia Catalana, 2007.
- Diccionari d'educació*. Barcelona: TERMCAT, 2011.
- FERRER, Anacleto. *Rousseau: música y lenguaje*. València: Universitat de València, 2010.
- HAZLITT, William; Stevenson, Robert Luis. *El arte de caminar*. México DF: UNAM, 2003.
- LÓPEZ HERNÁNDEZ, José. *La ley del Corazón (Un estudio sobre J.-J. Rousseau)*. Murcia: Universidad de Murcia, 1989.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Discurso sobre las Ciencias y las Artes*. Buenos Aires: Aguilar Argentina, SA de Ediciones, 1974.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Les Confessions*. Barcelona: Edicions 62, 1985.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emili o De l'educació*. Vic: Eumo Editorial, 1985.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Discurso sobre el origen y los fundamentos de la desigualdad entre los hombres y otros escritos*. Madrid: Editorial Tecnos, SA, 1987.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Els somieigs del passejant solitari*. Barcelona: Proa, 1996.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Discurso sobre las ciencias y las artes. Discurso sobre el origen y fundamento de la desigualdad entre los hombres*. Buenos Aires: Losada, 2006.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Cartas sobre botánica*. Oviedo: KRK Ediciones, 2007.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Julia, o la nueva Eloísa*. Madrid: Ediciones Akal, SA, 2007.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Las ensoñaciones del paseante solitario*. Madrid: Alianza Editorial, 2008.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Carta a D'Alembert sobre los espectáculos*. Madrid: Editorial Tecnos, 2009.
- TODOROV, Tzvetan. *Frágil felicidad. Un ensayo sobre Rousseau*. Barcelona: Gedisa, 1987.
- TUSQUETS, Juan. *Tarzán contra Robot. El neomadismo y el neosedentarismo, protagonistas de la crisis contemporánea*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1986.